

BARTOS TIBOR

1933–2010

2003-ban, Bartos Tibor hetvenedik születésnapját megünneplendő, készült egy kötet, afféle Festschrift, azaz tisztelgő írások gyűjteménye a tavaly ősszel elhunyt Modor Ádám szerkesztésében. Az egyetlen példányban kinyomtatott kötetet az egybegyűlt szerzők, Bartos barátainak és tisztelőinek a társaságában, a Ráckertben nyújtották át Tibornak 2003. augusztus 1-jén. A gyűjteményben az én MALEDICTA című írásom is szerepelt.

Bartos Tibor 2010. március 16-án meghalt. Műveit és kitüntetésait jegyzik a lexikonok és listázzák a nekrológok. Én többet, jobbat, mást ma sem tudok mondani róla, mint akkor, hét évvel ezelőtt – szolgáljon hát a születésnapj tisztelgés most végtisztességként. Béke poraira.

Maledicta

Valamikor hajdanán összejöttünk egyszer Bartoséknál Újpesten. Nem házibuli volt ez, beszélgettünk, iszogattunk, Tibor a vodkáját, pipaszó kíséretében (mintha épp akkor kapott volna ajándékba valami jobbféle dohányt), én a vörösboromat, ki mit. Aztán, valamikor éjfél tájt vagy később, ment mindenki haza. Léptem volna már ki az ajtón, amikor Tibor leemelt a polcra egy vaskos, puha fedelű kötetet, és a kezembe nyomta. (Afféle búcsúajándék volt ez, no nem abban a hiszemben, hogy most találkozunk utoljára, és nem látjuk egymást soha többé; angoloknál, amerikaiaknál szokás az ilyesmi, bár ott sem mindenhol, a vendégnek távozáskor adnak valami apróságot szuvenir-ként vagy mementóként.) A könyv a *Maledicta 1983* címet viselte, a copyright-bejegyzés szerint 1984-ben jelent meg (ebből kiszámítható, hogy milyen régen is történt mindez). Akkor láttam először a *Maledictát*. Belenéztem, kiderült, hogy időszaki kiadvány, évkönyv formájú folyóirat, Amerikában jelenik meg 1977-től. Én a VII. kötetet kaptam ajándékba.

A *maledicta* a „szitok”, „gyalázkodás”, „káromlás” jelentésű latin *maledictum* többes számú alakja. A *Maledicta* velük foglalkozik, mint alcíme is mutatja, a „nyelvi agresszió” megnyilvánulási formáinak szenteli magát. Leltározza és értelmezi, mégpedig a nyelvész szakszerűségével, mindazt, ami a nyelvhasználat tabui közé tartozik: a trágár káromkodást, a cigány- és zsidóviccet, a nyilvános vécék falain zajló szkatologikus falfirka-eszmecsérét, az anyagcsere és a fajfenntartás szókinéséből táplálkozó illetlenségeket és nevetlenségeket, egyszóval mindazt, ami manapság Amerikában szigorúan nem *PC*, azaz

„politikailag helytelen” nyelvi megnyilvánulásnak számít. Témája tehát az illendőség határain kívül tenyésző nyelv s annak szilaj és duhaj kreativitása, a hivataltól és tekintélytől befolyásolatlan közbeszéd elfojthatatlan életereje, a nyelvi tiszteletlenség és szalonképtelenség démoszi karneválja. A *Maledicta* kiadása a kilencvenes években egyébként megszakadt egy időre, mivel szerkesztőjét, dr. Reinhold Amant – nem tudni, nyelvi avagy adóügyi vétségekért – lecsukták. („Bevarrták”, esetleg „lejmre knasszolták”, ugye, Tibor?) 1995-ben szabadult („póterolt”), valahogy összeszedte magát, s újra indíthatta az évkönyvet.

Bartos Tiborral először igazából papíron találkoztam, pontosabban nyomtatásban, s afféle maledictológusként: a nyelvi tiszteletlenség és szalonképtelenség karneváli hercegeként, akiben szilaj és duhaj nyelvi teremtőerő tombol. Az első ilyen találkozásakor egyébként álruhát viselt. Mégpedig női ruhát: Brendan Behan ír színműíró, terrorista és alkoholista két drámájának, a REGGELI ÜVÖLTÉS-nek és A TÚSZ-nak a fordítása Róna Ilona neve alatt jelent meg a Modern Könyvtárban. Amikor húsz-egynéhány éves koromban kezembe került a kötet, gyanút fogtam. Ekkor már ismertem Róna Ilonát, aki disztigvált, idős polgárasszony volt. Nincs olyan Isten, gondoltam, hogy az ő aktív vagy passzív szókincsében (ma úgy mondanánk: nyelvi kompetenciájában) szerepelhetnének olyasmik, hogy „*lujkós szesz kredenc*” vagy hogy „*engem se talicskán toltak ide*”, illetve ez a passzus, benne a gyönyörű alkalmi szóláshasonlattal: „*Pörgetem, mama, mint majom a staniclit a farkán, és közben örülök, hogy lyuk van alattam, és szelel*” (mind A TÚSZ magyar szövegéből való, ahol kevés kivétellel minden mondat ilyen). A Behan-drámákhoz persze utószó is volt: Bartos Tibor tollából. A végső megvilágosodás aztán a kolofonból érkezett, ahol szintén a „Bartos Tibor” név volt feltüntetve, mégpedig a könyv szerkesztője nevéként (Tibor akkor még ott dolgozott az Európa Könyvkiadóban). Most már senkit sem bántok meg vele: Tibor bizony – szerkesztés gyanánt – lefordította Róna Ilona magyar fordításszövegét – mire is? Nos, természetesen *bartosra*. (Dr. Reinhold Aman börtönből szabadult rab lelke minden bizonnyal repesze az örömtől, ha olvashatna ezen a nyelven.)

Magyarról *bartosra* fordította: legnagyobb Bartos-élményem, tanulság, szórakozás (és olykor bosszúság) forrása olvasói életemben éppen ez a nyelv, a magyar idioszinkratikus (na, ez hogy van *bartosul*?) változata. Ezt a nyelvet részben a jellegzetes *bartosizmusok* teszik. Van ugyanis egy Bartos-szótár, amely egyébként csupán részben azonos a páratlan MAGYAR SZÓTÁR-ral, Tibor 2002-ben megjelent csoda-opuszával. Ez a virtuális szótár Tibornak a magyar szókincs tekintetében vallott különvéleményeit tartalmazza. Szerinte ugyanis bizonyos szavak *nem úgy vannak magyarul*, ahogy „mindenki” gondolja. A „neonfény” igazából „csőfény”, az angol *sandwich* szó magyar megfelelője nem a „szendvics” (mivel ez nálunk azt jelenti, amit az angolok *open sandwich*-nek vagy *canape*-nek hívnak), hanem „rakott kenyér”. Vagy ha nem, akkor annak *kellene* lennie. Ezek a különvélemények azután rendre megje-

lennek írott munkáiban, leginkább természetesen az általa önkifejezésre kiválasztott műfajban: a műfordításban. Szerkesztői hajukat tépik (nem tudom, Róna Ilona hogy fogadta annak idején a *bartosra* fordítást szerkesztőjétől), olvasói meg – legalábbis a jelen sorok írója és a vele hasonlók – kéjesen visongva vagy hörögve-hahotázva szórakoznak. A különvéleményhez egyébként gyakran körömszakadtáig, sőt azon túl is ragaszkodik Tibor, különösen fordítás esetén, ha arról van szó, hogy mármost ezt vagy azt az angol szót hogyan is *kell* magyarul mondani. Tanúja voltam egy hosszú győzködésnek, még évtizedekkel ezelőtt, az Európa angolszász szerkesztőségének a főszerkesztői szobájában, amely akkor (a hetvenes években s darab ideig a nyolcvanasokban is) rendszeres találkahely volt, biztos füstmérgezés és léha intellektuális csacsogás Osztovitscsal, Géherrel, Bart Pistával, no meg mindazokkal, akik bejöttek és órákra betelepедtek a szobába: Göncz, Tandori, Sükösd, mindenki. Egy ilyen alkalommal próbálták a főszerkesztő Szijgyártó Laci bácsi (nekem akkor még az volt) vezetése alatt meggyőzni Tibort, hogy Dos Passos általa újrafordított regényének, a MANHATTAN TRANSFER-nek a címében a *transfer* szó nem „kalauzt” vagy „révkalauzt” jelent. Mindhiába, Tibor tántoríthatatlan volt, nem hagyta magát meggyőzni. Maradt a „kalauz”.

De a *bartos*-nyelvváltozat még ennél is több. Rendszert alkot, amelyben bizonyos közkeletű, mindenki használta szavak és szerkezetek tilalmasak, helyükre viszont szokatlan formákat, a szóbeliség városvagy vidékmélyi sötétjéből felhozott nyelvi elemeket újít oda Bartos, ha nem egyenesen maga kitalálta újdonságokat. Igen, Tibor nyelvújító, ami persze manapság, egy megállapodott és működő nyelvállapot idején különös donkizotizmus, az egyén feltétlen szabadságának a kinyilvánítása ott, ahol a többség a szabályok után megy, mint a birka, s belekap nyájszomszédjába, ha szabálytalanságon kapja. A szabadság persze önkény is, az önkény pedig zsarnokság: a *bartos* ellenszabályzata nem tűr ellentmondást. Része például valamiféle purizmus, az ún. „idegen” szavak iránti engesztelhetetlenség, amely olykor még a magyar nyelvpelenkázás (amúgy önfelkent) hivatalosainak az igyekeztén is túltesz. Tibornak persze nem a pincemély idegengyanús elemeivel van baja: „kredenc”, „sufni”, „zrikál”, „befírol”, „kifírunvcigol” esetében a *nihil obstat* az irányadó, viszont ún. „nemzetközi műveltségyszavak”, a ritka levegőjű nyelvi sznobéria és nagyképűség latin–görög eredetű szavai indexen vannak nála.

Legalábbis akkor, ha úri kedve – a szabadság és az önkény – úgy diktálja. Emlékszem, amikor Tibor lefordította az amerikai Don DeLillo A FENEVAD SZABAD című regényét (1978-ban jelent meg az Európánál), én írtam hozzá utószót, s ha már benne vagyok, a kontrollszerkesztést is rám bízta. Nekiláttam hát a magyar szöveg összeolvasásának az eredetivel. Hamarosan feltűnt, hogy ahol az angolban latin–görög tövű szó áll (és persze temérdek az ilyen), ott Tibor – tűzkarika-ugrások és kaucsukember-vétagcsomózások árán is akár

– kiválaszt magából valami „magyar” (azaz finnugor, török, szláv stb.) tövű szószüleményt vagy szócsinálmányt. Rájöttem, hogy most éppen mire megy a játék: hogy meg lehet-e úszni latinizmusok nélkül magyarul egy teljes regényt. De jött egy jelenet, ahol hochértelmiségi népek folytattak egymással magasaróptút, s persze beszédük hemzsegett az ilyen szavaktól. Direkt előrelapoztam, hogy lássam, mi jöhet még, s két oldallal beljebb találtam egy gyönyörű mondatot. Hosszú volt, körülményes, a társalgás főlila vezérsznobja mondta meg vele valami gőzös tárgyról a frankót, s a létigén-segédigéken kívül csakis latin és görög eredetű szakszavak voltak benne. (Érthető, miért: a hiperművelt életidegen beszéd a jellemzés parodisztikus eszközeként szolgált ezen a ponton.) Na, a fordító itt bedobta a törülközőt: mikor odaértem a magyar szövegben a mondathoz, nem találtam, Tibor ugyanis se szó, se beszéd, kihagyta, úgy döntött, hogy ez már mindennek a teteje, ezt már nem fordítja le. Ma már senkit sem bántok meg vele: én bizony belefordítottam a kihagyott mondatot Bartos kéziratába. Megpakoltam latinnal–göröggel, mennél elszálltabb értelmiségi divatszavakkal, gondom volt rá, hogy fikarcnyi értelme se legyen (már amennyire ez emberileg és nyelviileg lehetséges egyáltalán).

Ekkor már ismertük egymást, a felszínesnél talán egy kicsit jobban is. Voltak idők, amikor gyakrabban találkoztunk, többször együtt léptünk fel, a műfordítás kérdéseit és hasonlókat pertraktáló tévé-műsorokban. Ilyenkor mindig kajánul figyeltem, hogyan működik Tibor ezeken a nyilvános alkalmakon. Tudtam ugyanis, hogy előbb-utóbb olyat mond, amin az ilyen helyeken előforduló középfejű szocializált jámbor népek megütköznek vagy megbotránkoznak. S mondta is mindig, dafkéből, a polgárpukkasztó és tekintélycibáló szövegeket. Hogy „nem érdemes regényt olvasni, mert az egyik pontosan olyan, mint a másik” (ez régről való), hogy „Szentkuthy, mire az ULYSSES-nek nekilátott, már elfelejtett angolul, s tulajdonképpen ő, a kontrollszerkesztő fordította le magyarrá Joyce regényét” (ez viszonylag új keletű *maledictum*). Később kevesebbet láttam, újabb korszakait, A HARMADIK PART-ot, jobbára a távolból követtem nyomon. Az utóbbi években pedig egyáltalán nem láttam, rosseb tudja, miért nem...

Kedvenc íreimről, Jonathan Swiftről és Edmund Burke-ről szokták mondani az irodalom- és eszmetörténészek, hogy ezek a szerzők voltaképpen „tory anarchisták”. Tibor is ilyesvalaki: a szabadság (és nem csupán a nyelvi szabadság) feltétlen híve, tekintély, hatalom, közvélemény-terror esküdt ellensége, bár ennek az indulatnak a „haladó” korrelátumaiban, az Emberben és a Jövőben – Swifthez és Burke-höz hasonlóan – nemigen hisz (én legalábbis nem látom nyomát ennek a hitnek őbenne), azaz kétli, hogy a szocializmusban vagy a kapitalizmusban – mikor melyik van soron – majd mindenki jobb lesz, és mindenkinek jobb lesz. A szabadsághoz viszont – akárcsak Swift és Burke – zsarnoki rendületlenséggel ragaszkodik, legalább a magáéhoz mindenképpen és mindenáron.

Később kaptam tőle egy másik könyvet ajándékba. Ez is legalább annyira ismeretlen munka, mint a *Maledicta*, bizonyos Harry Browne tette közzé 1973-ban: HOW I FOUND FREEDOM IN AN UNFREE WORLD a címe. „Hogyan találtam meg a szabadságot ebben a nem szabad világban” – ennyit tesz magyarul. Most, a maledictológus születésnap *benedictiójának* a fogalmazgatása közben jövök rá: ez a címondat Bartos Tiborról szól. Neki ugyanis sikerült, ő megtalálta. S ennél nagyobb áldás nem is szállhat rája.

Takács Ferenc